

"Miért írunk kritikát?" - kérdi Lukács Levél a kísérletről c. művében. A kérdést nem időbeliséghez kötve teszi fel, őt a kritika mint sajátos alkotói forma érdekli. Kritikái ugyanakkor természetesen kötődnek korukhoz, hogy mennyire, arról még bőven lesz szó.

Lukács irodalmi tanulmányaiban az egyes gondolatrendszerek filozófiai rekonstrukciójára törekszik. Ez a törekvés olyan szemléletet rejt, amely szerint az irodalmi mű végsősoron filozófiai problémákat vet fel és old meg. Természetesen mindez - ahogy a következők is -, csak Lukács fiatalkori műveire érvényes. Módszerének alapja, hogy az alkotó számára saját pályája sohasem lezárt, és annak a valósághoz való viszonya, reális alapja is inkább az egész ismeretében, vagyis az utókor által ismerhető meg teljesen. Ezek a már lezárt, egyre tisztábban felfogható gondolatrendszerek különleges tanulságokat rejtenek magukban, főleg annak a számára, aki az életet maga is kicsit a filozófia szintjén éli. Filozófiai tartalmuk feltárásával válnak teljesen koruknak adott válaszokká, végigjárt, végiggondolt és végiggondolható alternatívákká.

Lukács ifjúkori tanulmányai között jelentős helyet foglalnak el az alternatívákat kutató művek, amelyekben a kor lényeges vonásainak feltárása után az egyéni válaszok, a cselekvés lehetőségeit vizsgálja. Kérdésfeltevései ezekben a tanulmányokban erősen etikai jellegűek, sőt talán az sem túlzás, ha bennük kifejezett etikai szándék megvalósulását látjuk. Erre Lukács maga ad alapot. Amikor Dosztojevszkijről akart könyvet írni, egyik levelében ezt írja készülő művéről: "tartalmazni fogja történetfilozófiám és etikám nagy részét". Magyar irodalom, magyar kultúra c. válogatott tanulmányainak előszavában pedig így határozza meg ifjúkori világképét:

"...lassan, de mindinkább arra tolódott el, hogy az ember belső

átalakítása áll a kifejezetten társadalmi átalakulás gyújtópontjában, hogy az etika módszertanilag fölébe kerekedik a történetfilozófiának." Etikája végül megiratlan maradt. Talán ezért is érdemes megkísérelni korai etikája alapelveinek rekonstruálását, az ezeket csak burkoltan tartalmazó tanulmányokból.

Gyakran nyul történelmi témához akkor, ha egy bizonyos multban az ő jelenével analóg lényeges jegyeket talál. Ez az analógiákkal dolgozó, az egyén számára filozófiai sikon utat kereső módszer két cikk által mutatható be a lecszemléletesebben: a Novalis és az Új magyar líra által. A két cikk összevetésekor világossá válik, hogy két történelmi korban, de azonos társadalmi léthelyzetben vizsgálja az egyén, a költő lehetőségeit.

Lukács mindkét cikknek már az elején jelzi, hogy itt a költészet kapcsán tulajdonképpen valami másról lesz szó. Miről? A Novalis alcíme: Jegyzetek a romantikus életfilozófiáról. Az új magyar líra vizsgálata előtt pedig így fogalmazza meg szempontját: "...mi válik lirává a mai Magyarországon". Vagyis; az élet tudatos alakításának lehetőségeiről és a magyar lírát meghatározó élettartalmakról akar beszélni. A továbbiakban az idézetek alig szorulnak magyarázatra, kitűnik belőlük, hogy a két helyzet miben, mennyire hasonló. "Németország számára a kultúra felé csak egy ut létezett, a belső ut, a lelkek forradalma, mert valóságos forradalomra ott még csak nem is gondolhatott senki ... Tragédiát irtak itt olyanok, akik tragédiák hősei lettek volna a Rajnán túl ... Mivel haladásról szó sem lehetett, minden energia befelé fordult, és intenzitásában, finomságban és mélységben messze túlhaladta minden vetélytársát a gondolkodók, a költők országa."

A magyar helyzetről: "Magyarországon a forradalom csak lelkiállapot, csak az egyetlen, pozitív, formai lehetősége annak, hogy a végtelen izoláltság okozta kétségbeesés csak kifejezést

is bírjon kapni. Csak lelkiállapot, csak vágyódás, és annyira és oly kizárólag az, hogy nemcsak nem felel meg neki a valóságban semmi, de még mint képzelődésben sincsen benne semmi igazán megfogható, semmi egy bár utópisztikus valóságba bekapcsolódó... Forradalom kellene, de még megkisérelésének távoli lehetőségeit sem lehet remélni... Ennek a forradalomtól megfosztott forradalmiságnak világából valók az Ady Endre magyar versei."

Lényegében azonos helyzetet jelent tehát Lukács számára a századelő Magyarországa és a múlt század eleji Németország - persze fontos hangsúlyozni, hogy a helyzet a költők, gondolkodók és a "forradalmárok" számára hasonló. -

Mik a lehetőségei a forradalom-nélküli forradalmárnak?

Lukács a valóra vált lehetőségeket veszi sorra. Németországban "... a tettekre született emberek vagy elzüllöttek, vagy elnémultak, vagy vakmerő gondolatlehetőségekkel játszó utópisztákká lettek." És Ady? "... a magyar versek jelentősége Ady számára: bennük találnak először formát misztikus vágyódásai, verseken, esztétikai hatásokon tulmenő jelentőséget; beleérnek az életbe, belenőnek abba, formálják, átgyurják, ujratereztik azt; szavakat találnak ezek még dadogásig sem érett panaszai és fájdalomai számára, imakönyveket adnak istenkeresőknek, és harci zsoldárokkal ráznak fel álmaikból évszázadok óta szunnyadókat. Adynak kellett a magyar versek, hogy ne csak poéta legyen, mert ő mint poéta nem bírta volna el soha az életet, mert neki nem lehetett volna formája az, hogy költő legyen, akinek verseit finom kezek tapogatják körül, mintha karcsu vázák lennének... ". Ady megköltött egy forradalmat, formát adott neki, ezáltal társadalmi jelentőségű tettet sikerült végrehajtania. A világ úgy ahogy volt, rossz volt - és Ady megformálta a forradalmat. A romantikus életfilozófia ugyanígy elfogadhatatlan valóságból indult ki, lássuk, Lukács szerint hová jutott:

" ... a romantikus életfilozófia lényege - anélkül persze, hogy tudatossá vált volna - a passzív átélőképesség kifejlesztése volt. Az ő életművészetük zseniális alkalmazkodás minden megtörténéshez, a lehető legintenzívebb kihasználása, belső szükségyszerűségé emelése mindannak, amit a sors utjukba hoz. A sors poétizálása, nem sorsalkotás. A belső uton, amin ők mentek, csak adott dolgok organikus beolvasztása volt elérhető, csak a dolgok képeinek gyönyörű elrendezése, nem uralkodás a dolgok felett ... Egoisták voltak, fanatikusai saját fejlődésüknek, és mindent csak azért és annyira szerettek, amennyire nőni lehetett általa." A kétféle válasz közti döntő különbséget lényegében társadalmiság és individualizmus különbségének foghatjuk fel. Ez azonban a cselekvő és passzív élet különbségét is jelenti. "Öntudatlan elfordulás az élettől a romantikus életművészet ára; a valódi realitás helyébe egy másik, a lelki realitás kerül, és mert nem akarnak lemondani semmi élménylehetőségről, le kell mondaniuk, anélkül, hogy ezt akarták volna, sőt anélkül, hogy tudnának róla, minden cselekvés lehetőségéről. Minden cselekvés korlátol: a cselekvés lényege, hogy sokról le kell mondani érte; a cselekvő ember nem lehet mindenoldalú. A romantikusok tragikus vaksága az volt, hogy ennek szükségyszerűségét nem akarták belátni; ezért tűnik el, anélkül hogy észrevennék, lábaik alól a talaj, ezért változnak lassan légvárakká, és foszlanak aztán üres köddé monumentális és erős épületeik."

Eltekintve most attól, hogy az idézet más problémákat is érint, annyi megállapítható, hogy Lukács szerint cselekvés és társadalmiság, valamint passzivitás és individualizmus szorosan összefüggő fogalmak: a cselekvésnek egyetlen lehetősége, biztosítéka az, hogy társadalmi közegben jön létre, tulajdonképpen fogalmi ellentmondás a cselekvés - társadalomtól elkülönülve, egyéni szférában.

A romantika életfilozófiájának kudarca: "Mert minden, amivel ők az életet akarták meghódítani, csak a szép halálra volt elegendő; az ő életfilozófiájuk csak a meghalás filozófiája volt; életművészetük a meghalás művészete. Mert a világot átfogás, ahogy ők akarták, minden sors rabszolgájává tette őket."

Most már megfogalmazhatunk egy tételt azok közül, amelyeknek felderítését célul tűztük ki: cselekvés csak társadalmi közegben jöhet létre. Ez természetesen távol áll az etikától, de még egy lépést tehetünk feléje: Lukács a cselekvés szükségességét is igyekszik igazolni. Ennek természetesen mindenkor több módja van. Általában a társadalom érdekeivel szokás érvelni, de ennek nehézsége: nehéz az értelemre alapozni ezeket az érveket. Márpedig a XX. század, századok munkájának gyümölcseként, rendkívül logikus, racionálisan cinikus egoista nézetekkel rendelkezik. A passzivitás "tanai" talán még inkább elterjedtek, és jobban beleivódtak a kulturális tradícióba. Ennek folytán például a századelőn egy Kemény Simon nevű költő, aki filozófiai jelentőséggel igazán nem gyanúsítható, ezt írhatta verseskötete elé, mottóként:

"Miért dolgozzak, mikor kritizálhatok is? Miért kritizáljak, mikor hallgathatok is? És miért ne hallgassak?". Erre, és általában az ilyesfajta nézetekre igen nehéz értelmesen válaszolni, ha a társadalom boldogításának szükségességével érvelünk. Lukács azonban egy olyan személyiséget vázol fel, akinek a cselekvés önérdék, majd bebizonyítja, hogy ez az értékesebb, a magasabb rendű személyiség. Kövessük nyomon ezt az érvelést, anélkül azonban, hogy magával az érvelést lehetővé tevő filozófiai rendszerrel, annak elődeivel stb. foglalkoznánk.

Először megtudjuk, hogy a cselekvés önérdék is lehet: "Kell a forradalom Ady Endrének ... Kell, nem mert megjött az ideje, nem mert hasznos volna, mert új értékeket hozna és el-

pusztitana régi hitványságokat, de mert neki kell, neki, hogy tovább bírjon élni, hogy gyökértelen szeretetét legyen hol elültetnie, hogy benne elpusztuló gazdagságait legyen kinek és hová adnia. Kell hogy élete formát találjon valahol."

A cselekvés az egyén érdeke.

Allításunk igazolására milyen bizonyítékokat hozhatunk fel? Az idézetben: a tétlenségben elpusztuló "gazdagság", a szeretet "elültetése", valamint hogy az életnek formát kell találnia. Szerintem a kulcsszó a "forma"; érdemes részletesebben megvizsgájni, mit is nyer az élet, ha formát talál, vagyis: mi a jelentése Lukács forma-fogalmának. Természetesen most is csak idézetekből érdemes kiindulni.

"A forma az élet legfőbb bírója. Itélő erő és etikai valami a megformálhatóság, és értékelés van minden megformáltságban. A megalkotás minden fajtája, az irodalom minden formája az életlehetőségek egy foka. Valamely ember felett és a sors felett kimondatott a végső ítélet, meghatározásával annak, hogy életmegnyilvánulásai milyen formát tudnak elviselni, és azok csúcspontjai milyen formát követelnek." "... formává lenni, ez a nagy beteljesedése mindennek."

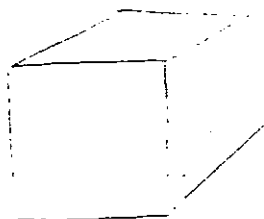
Azáltal, hogy a forma a "beteljesedése mindennek", hogy az élet, a sors is formát hoz létre, maga a forma produktummá válik, mindenféle tevékenység objektív eredményévé. Lélek és forma áll szemben egymással. A lélek önmagát formálja meg: tevékenysége által megalkotja saját objektív képét, testet ölt a valóság egy darabjában. Ezzel bebizonyítja, megméri és megítéli saját magát: nincs érték forma nélkül, mert a belső, "lelki" érték éppen attól, és csak attól érték, hogy képes magát megformálni, és meg is formálja magát. Nincs tehát létjogosultsága a saját ormairól a világra gögősen letekintő állítólagos

erénynek, egyszerűen azért, mert realitása sincs. "A kifejezhetetlen nem létezik, mondta egy régi esztéta, és ez mélyebben igaz, mint ahogy ő láthatta: nincs lehetőség a formák életén belül, mert ami nem valósítható meg, az nem is létezik, és ami megvalósítható, az meg is valósul." /Esztétikai kultúra./

A lélek csak a forma által bizonyíthatja értékeit, sőt, csak a forma menti meg őket a pusztulástól. "... a lélek megformálása. Nem felékesítése, hanem megformálása, nem szép helyzetekbe való megmerevítése, hanem legigazibb lényegének a valóság, az események, az élmények káoszából való mindig tisztább és tisztább kimunkálása; nem eredmény, hanem ut, végtelen ut, amelyen megformált életdarabok jelzik a továbbhaladást."

A léleknek formára van szüksége. A forma a cselekvés által megvalósult lélek, és ezért nem lehet értékes életelv a passzivitás - mert ami "nem valósítható meg, az nem is létezik." Ebben már értékitélet van: "A teljes passzivitás nem lehet életprincípium soha /csak olyan formálisan, ahogy a halál is élet lehet, és az egészség is betegség - egy definícióban/, sem az anarchia a felépítésnek alapköve. Az ... "életművészet" a lelki züllöttségnek, az alkotni és cselekedni tudás hiányának, a pillanatoknak való kiszolgáltatottságnak életprincípiumokká való emelése. Tudatos vagy nem tudatos elhazudása az élni/ az életen uralkodni, az életet formálni/ tudás teljes hiányának. Az életművészet: dilettantizmus az étellel szemben; az igazi alkotás és igazi anyaga lényegének abszolút meg nem látása."

Már Novalis és Ady Endre összevetésekor kiderült az idézetekből, hogy az individuuum határain belül megmaradó cselekvés képtelenség, a forma csak társadalmi közegben alkotható meg. Forradalom nélküli forradalmárok esetében még egy kérdés felmerül. Lukács György nem találhatta meg személyiségének adekvát

kifejezési formáját, - erre nem volt lehetősége sem. Éppen ez teszi forradalom-nélküli forradalmárrá. Helyzetében a lélek egyáltalán nem harmonizált a valósággal, a lélek majdnem tehetetlen a világban. És Ady Endre? Véleményem szerint ezzel a szemlélettel ő sem érthető meg teljesen. A forradalmat ő nem azért akarja, mert "megjött az ideje, mert hasznos volna" stb., hanem mert "neki kell". A Lélek és a Forma szembeállítását csak a cselekvés szükségességét tudja igazolni. Arra, arra a kérdésre, hogy a tevékenyen formává vált tartalmak egyenértékűek-e, vagy ha nem, akkor mi a különbség köztük - ez a szemlélet nem válaszol. Vegyünk egy szélsőséges példát. Anatole France Szi-nésztörténet-ében Constantin Marc így beszél: "Doktor ur, ön talán nem is csodálja a háborút? Pedig hát nagyszerű ... Az állatok egész egyszerűen fölfalják egymást. Az emberek kiésszelték, hogyan lehet szépen öldökölni. Megtanulták, hogy ragyogó mellvértékkel végezzék a kölcsönös gyilkolást, és sisakot tegyenek föl forgóval, amelyről vörösre festett szőröcsomók hullanak alá... S minthogy mi az élőlények kiirtásában látjuk az élet egyetlen célját, az emberi bölcsesség éppen az volt, hogy élvezetessé és pompássá tette ezt az emberirtást." Nyilvánvaló, hogy egy lélek ilyen módon is megvalósulhat. És Lukácsnak egyelőre nincs szempontja, amely két tökéletesen megvalósult élet közt különbséget tenne. Lukács a formáknak az életre történő alkalmazását esztétikai életvitelnek nevezte: "művészetet csinálni az életből". Esztétikai kultúra c. cikke is jelzi a problémát: az "esztéták" közt különbséget nem nagyon tud tenni, illetve nem képes a különbséget racionálisan megmagyarázni, mint ahogy ezt ezekben a kategóriákban gondolkodva nem is lehet megtenni. Mert ahol az egyetlen törvény a megformálás, tehát a cselekvés, ott ez egyben öncélúvá is válik.

Mindennek persze a forradalomnélküliség az oka. A lélekkel adekvát forma életszükséglet, de a valóság még csak hal-

vány lehetőségét sem villantja fel megteremtésének. Nincs más választás, mint a szuverén alkotás, a műalkotás, de már ez is problémát jelent, mert az adott helyzet élet és mű kizáró el-
lentétéhez vezet. A forradalom-nélküli forradalmár - mint például Lukács is - külön, zárt világot teremt magának saját lelkéből, és mert a világon semmi sem harmonizál saját világával, az életet nem ereszti többé közel magához. Külön világa megvédi és egyben el is zárja őt az élettől. Viszont - és erről talán az idézetek is némi képet adnak - Lukács György az életet akarta meghódítani filozófiájával. Egy végsősoron életidegen mű létrejötte pedig egy ilyen kísérletnek nyilvánvalóan csődjét jelenti. Kierkegaard-ról írott esszéjében már kérdésként veti fel: vajon magasabb rendű-e az életnél ez a megköltött abszolútum. És bár a kérdésre nem egészen határozott nemmel felel, ezt a csődöt szerintem már a kérdés felvetése is jelzi. A forradalom nélküli forradalmár "etikája", vagy annak kísérlete kudarcot vallott. Csak a megformálás, csak a cselekvés lényeges ebben az etikában, a mi? és a miért? kérdésére nem tud választ adni. Végsősoron Ady Endre és a forradalom is egymástól elkülönülve haladt a maga útján, és találkozásuk pusztán véletlen, ha Lukács gondolatmenetét következetesen végig-gondoljuk.

Már megállapítottuk: mindennek az az oka, hogy a valóság nem produkált forradalmat. Csakhogy lehet-e a valóságot hibáztatni - eltekintve attól, hogy egyáltalán érdemes-e? Számomra Lukács ifjúkori művei inkább a "forradalom-nélküli forradalmár" képtelenségét tanúsítják.